

A LUDOVIKA AKADÉMIA TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ VÉGÉIG

A 18–19. században Európa-szerte kialakuló differenciált állami iskolarendszer kialakította a katonatisztképzés intézményes kereteit is, ez a tendencia nem kerülte el a Habsburg-monarchiát sem, 1717 és 1802 között a Lajtán túli tartományokban több tiszti iskolát és akadémiát alapítottak. Ebbe a folyamatba akart bekapcsolódni a Habsburg Birodalom rendszerébe tagolódo magyar politizáló elit, amely a napóleoni háborúk időszakától az első világháborúig az irányítása alatt álló magyar tisztképző intézet felállításában lehetőséget látott a nemzeti önállóság növelésére. Mivel ez ellentétes volt a Habsburg-kormányzat szándékaival, három nemzedék küzdelmeire és az alapítástól, 1808-tól számított 64 esztendőre volt szükség ahhoz, hogy a honvédtisztképzésnek otthont adó Ludovika Akadémia 1872-ben elkezdhesse folyamatos működését.

Ezt követően is számos problémát kellett kezelni az intézményi keretek kialakításánál: a kiegyezéssel létrejött közjogi rendszerben ugyanis az oktatásügy a magyar kormány hatáskörébe tartozott, a katonatisztképzés viszont csakis a közös ügyeknek alárendelten volt lehetséges. Az utóbbi tényből következett, hogy a Ludovika Akadémia a szervezeti formákban, a tananyagban, az oktatási módszerekben osztrák mintákat követett. A dualizmus időszakában a Ludovika Akadémia mint tanintézet – igazodva a polgári iskolarendszerhez – hármas feladatot látott el: oktatás (katonai szakmai ismeretek átadása), nevelés (a polgári-nemzeti világnézet közvetítése) és szocializáció (katonai magatartási normák beidegzése). Fontos szempont volt, hogy a középrétegek államhatalomhoz kötődő családjai számára – fiaik tisztikarba jutásával – lehetővé tette az egzisztencia és a társadalmi presztízs megtartását vagy növelését.

A Ludovika Akadémia fontos szerepet töltött be a honvéd katonai iskolarendszer fokozatos kiépülésében. A felsőoktatási szint tényleges elérése fél évszázados fejlődés eredménye volt, amely 1922-ben ért véget, az akadémia főiskolává minősítésével. A folyamat során az 1872 utáni évtizedben a különféle tiszti tanfolyamokat szervező intézmény fokozatosan vált 1883-ban középiskolává, 1898-ban pedig felsőfokú akadémiává. A szintemelkedés és a profiltisztítás nemcsak szervezeti értelemben történt meg, hanem az oktatás tartalmában is.¹

¹ BACHÓ 1930; MIKLÓS 2004b: 9, 13, 29, 119–120; MARTINKÓ 1996.

A LUDOVIKA AKADÉMIA LÉTREJÖTTE (1808–1872)

A Habsburg Birodalom 18. századi haderőreformjainak meghatározó eleme volt a felsőfokú tisztképzés megújítása. Ennek érdekében számos új intézményt állítottak fel, 1717-ben a Hadmérnöki Akadémiát (*Technische Militärakademie*) Bécsben, 1746-ban a tüzériskolát (*Artilleriecorpsschule*) Budějovice mellett, 1751-ben a Katonai Akadémiát (*Theresianische Militärakademie/Theresianum*) Bécsújhelyen, 1785-ben a Katonaorvosi Akadémiát (*Medizinisch-Chirurgische Josephs-Academie, Josephinum*) Bécsben, 1802-ben pedig a haditengerészeti iskolát (*Marine-Kadettenschule*) Velencében. Ezekbe a birodalom minden részéből érkeztek hallgatók, így Magyarországról is, a 18. század második felében összesen 1123-an. Az önálló magyar tisztképzés lehetősége a 18. század utolsó évtizedéig nem merült fel. Ezt a funkciót bizonyos szintig az 1760-ban alapított Magyar Nemesi Testőrség töltötte be, az itt öt évig szolgáló testőrök főhadnagyi rendfokozattal léphettek át a hadsereghez, 1795-től pedig minden testőr alhadnagyi vagy magasabb rendfokozatot kapott.²

A II. József király halála utáni két évtizedben tartott országgyűléseken a rendek az állandó magyar hadsereg kérdésével együtt már az önálló magyar tisztképzés ügyét is többször elővették. A birodalmi kormányzat ugyan a hadsereg és a tisztképzés egységét akarta fenntartani, azonban a francia forradalom utáni negyedszázados háborúskodás miatt engedményeket kellett tennie a magyar korona országaiban beszédett hadiadóról és az ott toborzott újoncok számáról döntő magyar rendeknek. Az 1792. évi IX. törvény kimondta, hogy a magyar katonatisztek fiai részére biztosítani kell a birodalom katonai akadémiáin történő kiképzést. Az 1802. évi IV. törvény két irányban kereste a megoldást: egyrészt jóváhagyott három magánalapítványt azzal a céllal, hogy segítségével néhány ifjút képezzenek ausztriai katonai akadémián, amíg Magyarországon ilyen intézményt nem állítanak fel, másrészt úgy rendelkezett, hogy a pesti egyetemen állítsanak fel katonai tanszékeket, ez utóbbi – bár 1806-ig szerepelt a tervek között – végül nem valósult meg.

Néhány évvel később, az 1808. évi VII. törvény – az uralkodóház egyes tagjai, elsősorban Mária Ludovika királyné, valamint a magyar rendek felajánlásaiból – létrehozott egy alapítványt, azzal a céllal, hogy Vácott, a Theresianumnak nevezett, 1784-ben megszüntetett tanintézetben létesítsen és működtessen a magyar országgyűlés részételével vezetett hat évfolyamos nemzeti katonai akadémiát, amely összesen kétszáz, 12–21 év közötti nemesifjút tud nevelni, akik a képzés végén alkalmasak

² ZACHAR 1996: 43–48; SZÖGI 2009: 18–22; ÁCS 2013: 74–75.

lesznek a tisztí szolgálatra. Az intézmény névadója legmagasabb rangú pártolója, Ludovika királyné lett.³

A Ludovika Akadémia megszervezését és a szükséges építkezéseket 1809-ben elkezdték, de az előkészítő munkálatok elhúzódtak, részben azért, mert a napóleoni háborúk befejeztével a bécsi udvar már nem volt rászorulva a magyar rendek együttműködésére. A megnyitást folyamatosan el kellett halasztani, közben az alapítványi vagyon értéke jelentősen csökkent, és az épület állaga is leromlott. 1815-ben az uralkodó úgy döntött, hogy a tervek nem valósíthatók meg, az alapítványi vagyont más formában kell a céljának megfelelően hasznosítani.⁴

A Ludovika Akadémia ügyét az 1827. évi XVII. törvény mozdította ki a holtpontról. A törvény az intézetet Vácról Pestre helyezte át és rendelkezett a hiányzó jövedelmek pótlásáról. 1829-ben az alapítvány megszerezte az Orczy-kertet és mellette két kisebb telket, ez lehetővé tette, hogy 1830 és 1836 között Pollack Mihály tervei alapján felépüljön az akadémia otthona.⁵ Az oktatás ennek ellenére nem indulhatott meg, az ehhez szükséges törvényt nem sikerült megalkotni, sem az 1832/1836-os, sem a későbbi rendi országgyűléseken. A kudarc legfőbb oka az volt, hogy a magyar oktatási nyelvet és az intézmény feletti rendi befolyást nem fogadta el a birodalmi kormányzat.⁶

Ebben az időszakban a magyarországi honosságúak számára továbbra is az ausztriai katonai akadémiák nyújtottak lehetőséget a katonatiszti pályákhoz szükséges ismeretek és készségek megszerzésére, a 19. század első felében 1136-an iratkoztak be Magyarországról a katonai, hadmérnöki és katonatorvosi akadémiára.⁷ A magyar nemesség katonai hivatásra törekvő tagjai számára továbbra is rendelkezésre állt a Magyar Nemesi Testőrség is, amelynek képzési rendszerét 1839-ben megreformálták,⁸ talán éppen azzal a céllal, hogy a magyar tisztképző intézmény szerepét egy időre átvegye.

Az 1848-as forradalom, majd az áprilisi törvények elfogadása után a közjogi-politikai akadályok elhárultak, és 1848. május 29-én elkezdődött a magyar katonai akadémia megnyitásának előkészítése. Átmeneti megoldásként a pesti egyetemen 379 hallgató részvételével ideiglenes hadtudományi tanfolyamot indítottak 1848 novemberében. 1849. január 7-én, miközben az osztrák csapatok megszállták a fővárost,

³ Az intézménynév 19. század végéig használt latin változatai: *Academia Ludovicea*, *Ludovicea*, *Ludoviceum*.

⁴ BÉNYEI 1986: 300–301; ÁCS 2013: 84–89.

⁵ BACHÓ 1930: 123–164.

⁶ BÉNYEI 1986: 303–311; ÁCS 2013: 90–92.

⁷ SZÖGI 2009: 20–22. A három akadémiára beiratkozók közül nem mindenki választotta a katonai pályát, lásd SZÖGI 2009: 19–20.

⁸ HERMANN 2018: 8.

a tiszti akadémia Magyar Hadi Főtanoda néven meg is kezdte működését, de tíz nappal később a császári hatóságok bezárták az intézményt. Pest felszabadításától (1849. április 24.) a főváros második kiürítéséig (1849. július eleje) folyamatosan napirenden tartották a katonai akadémia kérdését, azonban működését nem sikerült megindítani, és az épületet hadikórháznak használták.⁹ A szabadságharc leverése után az alapítványi vagyon – az épületet és az Orczy-kertet is beleértve – a birodalmi hadsereg, később a pénzügyigazgatás kezelésébe került,¹⁰ az ingatlant a császári seregek helyőrségi kórházaként használták.¹¹

A LUDOVIKA AKADÉMIA MINT TISZTI TANFOLYAMOK SZERVEZŐJE (1872–1883)

A kiegyezés megteremtette azokat a politikai-közjogi feltételeket, amelyek lehetővé tették az önálló magyar tisztképzést. 1868. december 5-én az uralkodó szentesítette az 1868. évi XLI. törvényt a magyar honvédség felállításáról. 1869-ben és az azt követő pár évben a gyalogsági és lovassági¹² tisztképzés a hat honvédkerület központjában és a Székesfehérváron felállított hat hónapig tartó iskolákban, valamint a pesti egyetemen és öt jogakadémián létesített kilenc hónapos hadtudományi tanfolyamokon történt.¹³ Ezt a tisztképzési formát átmenetinek szánták, a Magyar Honvédség vezetői az önálló tisztképző intézmény, a Ludovika Akadémia megindítását tekintették végleges megoldásnak. A legfontosabb akadály 1870. november 8-án hárult el azzal, hogy az uralkodó beleegyezésével az épület és az alapítványi vagyon feletti rendelkezés a honvédelmi minisztérium hatáskörébe került.¹⁴

Az 1872. évi XVI. törvény úgy rendelkezett, hogy a Ludovika Akadémián mint magyar királyi honvédségi akadémián egyrészt az önként jelentkező, katonai szolgálatot már teljesített, tartalékos állományú személyeket (hadapródokat) képeznek tisztekké, másrészt a szolgálatban lévő honvédtisztek továbbképzését végzik. Császári és királyi tisztképző intézetekben avatott tisztek is átkérhették magukat a honvédséghez, és

⁹ ÁCS 2000a; ÁCS 2000b: 501–515.

¹⁰ 1857-ben az uralkodó úgy rendelkezett, hogy az alapítvány jövedelmeiből 60 magyarországi ifjú ausztriai katonai iskolában történő nevelésének költségeit fedezzék, lásd Vegyes hírek (1857). *Politikai Ujdonságok*, 3(34), 306; *Budapesti Hírlap*, 5(188) [1857], 3.

¹¹ BACHÓ 1930: 290. 1853-ban az épület egy részét börtönként is használták.

¹² A Magyar Honvédségnek nem voltak műszaki alakulatai, tüzérséggel is csak 1913-tól rendelkezett.

¹³ CSIKÁNY 2004: 115–125.

¹⁴ BACHÓ 1930: 352.

ugyanígy magyar honosságúak is szolgálhattak közös alakulatoknál.¹⁵ A Ludovika Akadémia a honvédelmi miniszternek alárendelten működött, gazdálkodási és pénzügyekben közvetlenül, katonai, szolgálati és tudományos ügyekben pedig közvetve, a honvéd főparancsnokon keresztül.¹⁶

Az 1872. november 21-én megnyitott első tanévben a Ludovika Akadémián két tanfolyam indult: a december 1-től augusztus közepéig tartó *tisztképző tanfolyam*, ahová – a honvédkerületek tisztképző iskoláiban előkészítő képzést elvégző – tartalékos állományú, illetve hivatásos tiszti szolgálatot vállaló honvéd tiszthelyetteseket vezényeltek, valamint a kilenc hónapos *felsőbb tiszti tanfolyam*, amely a hivatásos tisztek számára különleges szolgálatokra, 1876-tól elsősorban a bécsi vezérkari képzésre (Hadiakadémia, Kriegsschule) készített fel.¹⁷

Az első tisztképző tanfolyam nem kielégítő eredménye miatt a következő, 1873/1874-es tanévben létrehoztak egy újabb, szintén december 1-től augusztus közepéig tartó *előkészítő tanfolyamot* is, amely a tiszti képzéshez szükséges alpműveltséget nyújtotta a gyalogos fegyvernemből kikerülő hallgatóknak. A lovasság esetében az előkészítő tanfolyamot a jászberényi Központi Honvéd Lovasiskolában tartották. Az előkészítő tanfolyam elvégzése után a hallgatók a tisztképző tanfolyamon folytatták tanulmányaikat. A legalább középiskolát (vagyis főgimnáziumot vagy főreáliskolát) végzett, nyolchetes újonckiképzésben részesült honvédek közvetlenül kezdhették el a tisztképző tanfolyamot. (Az 1882/1883-as tanévben az évfolyam egyharmada tartozott ide.)

Ugyancsak az 1873/1874-es tanévben indították el a Ludovika Akadémia kötelékébe tartozó, de önálló tanári karral rendelkező *törzstiszti tanfolyamot* a törzstiszti (mai kifejezéssel: főtiszti) előléptetésre törekvő tisztek számára, amely kezdetben három, 1877-től öt, 1881-től pedig tíz hónapos volt. 1873 és 1883 között 152 lovas és gyalogos százados végezte el a törzstiszti tanfolyamot.¹⁸ 1877-ben a törzstiszti tanfolyam felügyeletét a Honvéd Főparancsnokság vette át.¹⁹

¹⁵ MIKLÓS 2009: 67–68; SZABÓ 1996. A közös hadsereg tisztikarának körülbelül negyede volt magyarhonos.

¹⁶ Szervezeti szabályok 1883: 4.

¹⁷ 1876–1883 között 73 tiszt vett részt a felsőbb tiszti tanfolyamon, közülük 28-at vettek fel a bécsi Hadiiskolába, ebből 20 olyan tiszt volt, aki csak a honvédségnél szolgált, a közös hadseregben nem. HORVÁTH 1883: 264.

¹⁸ SZURMAY 1898: 65–66. 1876-ban és 1884-ben nem indítottak törzstiszti tanfolyamot, mert enélkül is volt elegendő számú előléptethető százados.

¹⁹ *Rendelei Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 4(16) [1877], Függelék, I–III. A Ludovika Akadémia azonban nemcsak helyszíne és üzemeltetője volt a törzstiszti tanfolyamnak, mert a szervezeti leválasztás ellenére a tanórák beosztása, szükség szerint megtartása is a Ludovika feladata maradt, lásd Szervi határozványok a magyar királyi honvéd törzstiszti tanfolyam számára (1896). *Rendelei Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 23(36).

1873-tól a tisztképző tanfolyamot végzetek szabadon dönthettek arról, hogy a tanfolyam után hivatásos vagy tartalékos tisztként szolgálnak tovább, ennek megfelelően képzésük is egységes volt. A tisztképző tanfolyam tantervének az volt a célja, hogy egy-két év alatt a közös hadsereg katonai középiskoláinak (hadapródiskoláinak) tananyagát sajátítsák el a hallgatók. 1873 és 1883 között a tisztképző tanfolyamra 1136 főt vettek fel, ebből 999-et neveztek ki hadapróddá és tisztté, közülük 1883-ban 863 tiszt és hadapród volt szolgálatban. Ez azt jelentette, hogy a Magyar Honvédség évente átlagosan száz fővel tudta kiegészíteni a tisztikarát.²⁰ 1877-től az előkészítő tanfolyamon és a tisztképző tanfolyamon képezték a csendőrség tisztjeit és tiszt-helyetteseit is,²¹ akik a tanfolyamot csendőrtiszti szakvizsgával fejezték be.²²

A Ludovika Akadémia működése nem korlátozódott a tanfolyamok szervezésére és lebonyolítására, hanem kezdetektől felvállalta a magyar katonai elmélet, a hadtudomány művelését és a magyar katonai szaknyelv kialakítását is. A Ludovikán oktató tisztektől elvárták a magyar nyelvű katonai tárgyú írások publikálását. A tankönyveken, tansegédleteken túl az akadémia tanári kara adta ki 1873-tól a magyar katonai szaksajtó első folyóiratát, a havonként megjelenő *Ludovica Academia Közlönyét* (1899-től *Ludovika Akadémia Közlönye*, 1908-tól pedig *Magyar Katonai Közlöny* címen). A folyóiratban megjelent tanulmányok és közlemények pótolták a kezdetben hiányzó tankönyveket és tansegédleteket is.²³

A tisztképző tanfolyam nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, ennek számos oka volt. Már az indulásnál több körülmény nehezítette a Ludovika munkáját: hiányoztak a hagyományok, a taneszközök, valamint a megfelelő számú és minőségű oktatótiszt.²⁴ Rövidnek bizonyult az egyéves képzési idő a tantárgyak számához mérten, az elméleti tananyag gyakorlati alkalmazhatósága sem bizonyosodott be.²⁵ A sikertelenség egyik tényezőjét az jelentette, hogy elsősorban a magasabb iskolázottságúak számára hátrányos volt, ha – az 1871. évi VI. törvény alapján – egy-két évre visszatartották őket a katonai szolgálatban, mert ez akadályozta őket egyéb tanulmányaik folytatásában, adott esetben polgári állásukat is elveszthették. Számukra volt lehetőség, hogy felmentésüket kérjék a tanfolyam látogatása alól, ez

²⁰ HORVÁTH 1883: 262.

²¹ 1877-től az erdélyi csendőrséget, 1880-tól a Magyar Királyi Csendőrséget.

²² BACHÓ 1930: 398–399, 895–907.

²³ MIKLÓS 2004b: 74; MÉSZÁROS 2024. A *Ludovica Academia Közlönyének* első szerkesztője hét éven át Geőcze István volt, aki 1873 és 1880 között főhadnagyi, majd századosi rendfokozatban a Ludovikán tanított hadseregszervezést és gyakorlati szabályzatot. ASQUI–KECSKEMÉTHY 2013.

²⁴ MIKLÓS 2004b: 119.

²⁵ MIKLÓS 2007: 60–61; SZURMAY 1898: 67.

1879-ben általános szabállyá vált. 1883 előtt ez évenként 15–20 személyt érintett, a felmentés miatt nagy részük emiatt nem tudott eleget tenni a vizsgakövetelményeknek. 1873–1883 között a tisztképző tanfolyamra berendeltek 71%-a tette le a tiszti vizsgát (1211-ből 868).²⁶ A Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyamán a hallgatók létszáma a tervezettnél csak a felét érte el, 1883-ban 1200–1400 tartalékos tiszthiányzott a honvédség állományából.²⁷ Nem tette vonzóvá a tiszti képzést az sem, hogy – a jogszabályok értelmében – csak 21–22 éves korban lehetett elkezdni a honvédtiszti képzést, ezáltal kevesebb esély volt arra, hogy a végzettek katonai pályafutásuk derekán jussanak el magasabb rendfokozatig.²⁸

A LUDOVIKA AKADÉMIA MINT KATONAI KÖZÉPISKOLA (1883–1898)

Az 1872 utáni évtized tisztképző tanfolyamainak nem kielégítő eredménye,²⁹ valamint az oktatáspolitikában és a neveléstudományban érvényesülő korszerű szemlélet hatására a tisztek oktatásában és nevelésében új képzési forma bevezetése vált szükségessé, amelyet az 1883. évi XXXIV. törvény fektetett le. A törvény rendelkezéseinek megfelelően az addigi tisztképző tanfolyam és annak előkészítő tanfolyama 1884-ben megszűnt, helyette 1883. október 1-től négy évfolyamos, a császári és királyi hadapródiskolák (*Kadettenschule*) mintáját követő *tényleges állományú tisztképző tanfolyamot*, vagyis katonai középiskolát állítottak fel. Az átalakítás fontos előzménye volt az általános műveltségi szint felemelése érdekében hozott 1883. évi XXX. törvény, amely a középiskolák rendszeréről, tananyagáról stb. rendelkezett. Utóbbi törvény a középfokú oktatásban a hagyományos nyolcosztályos gimnázium mellett elismerte a szintén nyolcosztályos reáliskolát is. Ez az iskolatípus – szemben a klasszikus nyelveken, irodalmon nyugvó humán műveltséget adó gimnáziummal – a modern nyelvekre, a természettudományokra és a matematikára helyezte a hangsúlyt. A képzés a gimnáziuminál kisebb értékűnek számított, így a reáliskolai érettségi bizonyítvány csak a műszaki egyetem és a két egyetem természettudományi-matematikai szakjaira való felvételre jogosított. Többek között ez szolgált alapul

²⁶ Ludovika Akadémia új szervezete: 828–830.

²⁷ HORVÁTH 1883: 267–268.

²⁸ SZURMAY 1898: 67.

²⁹ Az 1872-ben bevezetett tisztképző tanfolyam problémáiról 1883. február 3-án tartottak értekezletet az uralkodó részvételével, lásd BACHÓ 1930: 391–395.

a magyar tisztképzés modernizálásakor is, az átszervezett Ludovika Akadémia a reáliskolák tananyagát egészítette ki katonai szakmai ismeretekkel és készségekkel.³⁰

Az új intézménytípus ugyanakkor illeszkedett a közös haderő katonai iskola-rendszeréhez is,³¹ amelyet 1874 után Adolf von Wurmb³² elképzelései alapján szerveztek át. A reform után ez a rendszer négy évfolyamos alreál-, három évfolyamos főreál-, négyéves hadapródiskolákból és három-, illetve négyéves akadémiákból állt.³³ Az alreáliskolából (*Militär Unterrealschule*) csak a kiváló tanulók folytathatták tanulmányaikat főreáliskolában (*Militär Oberrealschule*), a többség a hadapródiskolába került, amelynek elvégzése után hadapródtiszt-helyettesi rendfokozattal kezdte meg csapatszolgálatát. A főreáliskolát végzettek átléphetek az akadémiára, amelynek befejezése után hadnagyokká avatták őket. Az így kialakított szisztéma négy eleméből a honvédségnél 1883-ban csak egyet, a hadapródiskolát hozták létre. Továbbra is volt lehetőség arra, hogy a császári és királyi tisztképző intézetekben avatott tisztek átkérjék magukat a Magyar Honvédség állományába.

Az említett törvény hatályba lépésével a honvédtisztképzés kettévált: a hadköteles korúak számára a továbbképző jellegű tanfolyamok, a hadkötelességi kort még el nem érőknek pedig a Ludovika Akadémia mint hadapródiskola nyújtotta ezt a lehetőséget. Utóbbinál a felvétel követelményei a következők voltak: magyar állampolgárság, testi alkalmasság, kifogástalan erkölcsi magaviselet, 14–17 év közötti életkor, legalább négy középiskolai osztály jó rendű elvégzése, eredményes felvételi vizsga, valamint a honvédségnél teljesítendő 4–10 éves szolgálat vállalása.³⁴ Eleinte az első évfolyamba 60 főt vettek fel. A végzős évfolyamból minden év augusztus 18-án (az uralkodó születésnapján) a két legjobbat hadnaggyá, a többieket hadapródtiszt-helyettesé vagy hadapróddá avatták, az utóbbi két csoportba tartozók 1887–1890 között általában egy éven belül, 19–21. életévükben megkapták hadnagyi kinevezésüket. A korábbi tisztképző rendszerben 26–28 éves korban lehetett bejutni a honvéd tisztikarba.³⁵ Ha tartalékos állományú tiszthelyettes (hadapród) hivatásos szolgálatot akart vállalni, akkor rendkívüli hallgatóként el kellett végeznie a Ludovika Akadémia III–IV. évfolyamát.³⁶

³⁰ MIKLÓS 2004a: 51–52.

³¹ SZABÓ 1996: 73–76; MARTINKÓ 1996.

³² Adolf von Wurmb (+1888) a közös hadügyminisztérium (K. u. k. Reichskriegsministerium) 6. (tanügyi) osztályát 1874 és 1885 között vezette kezdetben alezredesi, végül vezérőrnagyi rendfokozatban.

³³ A Von Wurmb-féle reformok során átszervezett vagy alapított császári és királyi alreál- és főreáliskolák, valamint hadapródiskolák működtek Magyarországon területén is.

³⁴ MIKLÓS 2006: 178.

³⁵ SCHMIDTKÓ 1890: 950, 953–954.

³⁶ BACHÓ 1930: 398.

Az 1883. évi XXXIV. törvény rendelkezett a képzés évi 600 forintos (az 1892-es valutareform után 1200 koronás) költségeinek megtérítéséről. Egy évfolyam fele, 30 növendék a meglévő magánalapítványok támogatásával,³⁷ 10 államköltségen végezte tanulmányait, 20 növendéknél pedig a képzési költségek felét vállalta magára a kincstár. A díjmentesen tanulóknak 10, a díj felét fizetőknek 7, az önköltségeseknek pedig 4 éves honvédtiszti szolgálatot kellett vállalni a felvételükkor.³⁸ 1887–1890 között 220 növendék végezte el a Ludovika Akadémiát, közülük 120-an alapítványi támogatással, 49-en állami költségtérítéssel, 25-en önköltségen tanultak, 35-en pedig az ellátási díj felét fizették.³⁹

A tisztképző és az előkészítő tanfolyam hadapródiskolává alakításával összefüggésben a Ludovika Akadémián belül működő felsőbb tiszti tanfolyam mellé 1883-ban újakat szerveztek. A *szabadságolt állománybeli* (tartalékos) *tisztképző tanfolyam* felállítása kezelte azokat a problémákat, amelyeket a hivatásos és tartalékos tiszti állomány képzésének addigi differenciátlansága okozott. A kilenc hónapos tanfolyam gyalogsági fegyvernemi volt, 1890-ig ezt végezték el a csendőrtiszti vizsgára jelentkező csendőrök is. A tartalékos tisztek képzése leginkább a szabályzatokat és azok gyakorlati alkalmazását célozta, csak a legszükségesebb katonai elmélet került be a tantervbe. A képzést elvégzők közül évente tízet átvehettek a hivatásos állományba. A felsőbb tiszti tanfolyam ezzel szemben a hadtudományi teória elemeivel ismertette meg a hallgatókat.⁴⁰ Az 1883-as rendelkezések szerint a tartalékos tisztképző tanfolyamba évente 100–120, kivételesen több hallgatót, a felsőbb tiszti tanfolyamba évente 10–15 hallgatót vehettek fel, akik a képzés elvégzésével a bécsi hadiiskolába jelentkezhettek, illetve magasabb parancsnokságra kaphattak segéd-tiszti beosztást.⁴¹

Az 1882. évi XXXIX. törvény lehetővé tette, hogy az egyéves önkéntesi szolgálatot a honvédségnél is teljesítsék, ez indokolta a külön tartalékos tisztképző tanfolyam (*egyévi önkéntesi tanfolyam*) megindítását.⁴² A Ludovika Akadémián kapott helyet az 1887-ben Jászberényből áthelyezett Honvéd Központi Lovasiskola is, ahol az évente

³⁷ 1888-ban 27, 1808 után létesített magánalapítvány volt a Ludovika Akadémián, amelyhez bemutatási jog is tartozott. Ezek jövedelmezőségétől függően az ezek által támogatott iskolai helyek száma minden évben változott, 1883 végén 89, 1887 végén 103 növendék ellátási költségeit tudták átvállalni. 1888–1891 között évente átlagosan 35 hely alapítványi betöltésével számoltak. LÁNER 1888: 49–56 és IV. sz. melléklet.

³⁸ MIKLÓS 2006: 178. A vállalt hivatásos tiszti szolgálat ideje attól függött, hogy a tanulmányok költségének mekkora részét végezte a növendék állami vagy alapítványi támogatásból.

³⁹ SCHMIDTKÓ 1890: 953.

⁴⁰ Szervezeti szabályok 1883: 10–12, 51, 56–57.

⁴¹ Szervezeti szabályok 1883: 3–4, 104.

⁴² BACHÓ 1930: 398–402; SZURMAY 1898: 67–69.

felvett 20–25 huszártiszt és tiszthelyettes továbbképzését tartották.⁴³ E két tanfolyam – a törzstiszti tanfolyammal együtt – az 1883. évi XXXIV. törvény értelmében nem tartozott szervezetileg a Ludovika Akadémiához, bár annak épületeiben kapott helyet, és az akadémia részt vett az oktatás lebonyolításában is.⁴⁴

A tényleges tisztképző tanfolyam (hadapródiskola) tanévét két félévre (október 1. és március 31. közötti télire, valamint április 1. és augusztus 20. közötti nyárra), illetve elméleti tanidőszakra (október 1. – június 10.) és gyakorlati időszakra (június 10. – augusztus 10.) osztották.⁴⁵ Az 1883-ban előírt tanrend⁴⁶ az elméleti időszakban a következő volt:

- ♦ elméleti és grafikai tárgyak
 - általános műveltségi tárgyak (magyar nyelv és általános irálytan,⁴⁷ német nyelv és irálytan, francia nyelv, horvát nyelv, mennyiségtan, [elméleti] mértan, gyakorlati mértan, földrajz, egyetemes történet, magyar történet, magyar irodalomtörténet, természettan, mértani rajz, szabadkézi rajz, szépírás, gyorsírás);
 - katonai tárgyak (szolgálati szabályzat, katonai irálytan s irodai ügyködés,⁴⁸ katonai közigazgatás, egészségápolás és egészségügyi szolgálat, tereptan, terepábrázolás, hadseregszervezet, fegyvertan, lóutasítások, utásztan és erődítészet, gyakorlati szabályzat, harcászat);
- ♦ katonai gyakorlat (gyakorlatok és csapatszolgálat, lovassági gyakorlatok);
- ♦ testgyakorlat (torna, vívás, lovaglás);
- ♦ különös ismeretek, a tanórákon kívül (vallás- és erkölctan, illemtan és társadalmi érintkezés, ének és zene, tánc).

⁴³ SZURMAY 1898: 70. Az 1883-ban megállapított felvételi keretszámot lásd Szervezeti szabályok 1883: 44.

⁴⁴ LÁNER 1888: 15. Néhány további, Ludovikához kapcsolódó tanfolyam: 1877–1882 között öt hónapos tanfolyamok a honvéd tábori rendőrök részére a Ludovika Akadémia szervezésében, 1886-tól 35 napos élelmezőtiszti tanfolyamok (itt a Ludovika Akadémia csak a helyet biztosította), 1887-ben két ízben háromhetes tisztképző tanfolyam a népfelkelő csapatokhoz jelentkező országgyűlési képviselők számára, ezeken csak két tanár adott elő a Ludovika Akadémiáról. BACHÓ 1930: 453–455.

⁴⁵ LÁNER 1888: 61.

⁴⁶ Szervezeti szabályok 1883: 18–50. A szervezeti szabályok a tantárgyakat három csoportba osztották: elméleti és rajzbeli, katonai egyéb gyakorlatok és ügyességek, valamint különös ismeretek.

⁴⁷ Az *irálytan* kifejezés alatt fogalmazási ismereteket kell érteni.

⁴⁸ Ez a katonai ügyvitelt jelentette.

A gyakorlati időszakban tartották az akadémiától távol a többnapos katonai és harcászati gyakorlatokat, a céllövészetet, a katonai műszaki és földmérési gyakorlatokat, valamint a tanulmányi kirándulásokat.

Az 1883 utáni – hadapródiskolai – tanrendben a tanterv zöme elméleti tananyag volt, egyforma arányban az általános műveltségi és katonai tárgyakkal. Jelentős súlyt kaptak a nyelvi órák és a rajzórák is. A gyakorlati tárgyak (csapatszolgálat, vívás, torna, műszaki gyakorlatok, tereprajz és terepfelvétel, céllövészet) csak a tanórák tizedét tették ki. Ezeket egészítette ki a – kezdetben a kötelező tanóraszámokon kívül oktatott – vallás- és erkölcsstan, ének-zene, valamint tánc- és illemtan. 1895-ben új tantárgyakat vezettek be (vegytan, gyakorlati szabályzat az újonckiképzéshez, jogi ismeretek, kiképzés lövésügyben, lóismeret, úszás⁴⁹), többet összevontak (egyetemes és magyar történelem, katonai közigazgatás és katonai irálytan, mennyiségstan és mértan, fegyvertan és lőutasítások), néhányat pedig elhagytak (gyorsírás, magyar irodalomtörténet, a magyar nyelvnl pedig az általános irályt).⁵⁰

Módosultak az óraszámok is, a katonai és testgyakorlatok aránya 20%-ra emelkedett, az elméleti, nyelvi és rajzóraké pedig 75%-ra csökkent. A változás minden bizonnyal tükrözte az első kibocsátott hadapródevényfolyamok képzési-képzetségi hiányosságaival kapcsolatos tapasztalatokat is.⁵¹

Az 1898-ig a Ludovika Akadémia által szervezett, október 15-től a következő év július végéig tartó felsőbb tiszti tanfolyamok⁵² tantárgyai 1883-ban jobbára megegyeztek a hadapródiskola katonai tárgyaival, de annál értelemszerűen jóval magasabb elméleti szinten: gyakorlati szabályzat és harcászat a gyalogság, a lovasság és a tüzérség részére, részben németül, hadseregszervezet, fegyvertan, utóbbi kettő magyar és német nyelven, tereptan és tereprajz, különös tekintettel a hegyrajzra és a térképészetre, földrajz, utászat és erődítészet (később műszaki oktatás néven), hadtörténelem, valamint lovaglás és lóismeret. A tantárgylistát kiegészítették a mennyiségstannal, a természettannal (később technológia néven), a német nyelvvel és katonai irálytannal, valamint a francia nyelvvel.⁵³ 1895-ben új tárggyal bővült a tanrend: a részben németül előadott fegyver- és lövésüggyel.⁵⁴

⁴⁹ Az úszásoktatást a nyári uszoda elkészülte után (1885) vezették be.

⁵⁰ Szervezeti szabályok 1883: 20–39; Tanterv 1895: 13–39. Az utásztan és erődítészet tárgy neve 1895-ben műszaki oktatásra változott.

⁵¹ MIKLÓS 2004a: 52–54.

⁵² 1895-ben a tanfolyamra 28 éves korig, két éves csapatszolgálat után lehetett jelentkezni, minden tekintetben igen jó minősítés és megfelelő német nyelvtudás kellett hozzá. A megfelelő pályázókat a honvédelmi miniszter rendelte be a tanfolyamra. Tanterv 1895: 63–64.

⁵³ Szervezeti szabályok 1883: 56–64.

⁵⁴ Tanterv 1895: 66–79.

Az 1890-ig a Ludovika Akadémia szervezetébe illesztett, november 15-től a következő év augusztus közepéig tartó tartalékos tisztképző tanfolyamok tananyaga viszont kizárólag katonai tárgyakból állt, amelyek csak a legszükségesebb elméleti részt tartalmazták, és zömmel szabályzatokkal és azok gyakorlati alkalmazásával foglalkoztak: szolgálati szabályzat, gyakorlati szabályzat, katonai közigazgatás, katonai irálytan s irodai ügyködés, tereptan és terepábrázolás, utásztan és erődítészet, hadseregszervezet, fegyvertan, harcászat, lóismeret és lóügy, gyakorlatok és csapatszolgálat (kiképzés, céllövészet), harcászati gyakorlat (biztosítási szolgálat és terepvázolás), valamint torna és vívás.⁵⁵

A Ludovika Akadémiára általában négy-öt évre vezényelt tanárok kiválasztásánál szempont volt a hadtudomány művelése, a rendszeres szakirodalmi munkásság, elvárás volt a katonai tárgyú cikkek, adott esetben tankönyvek megírása.⁵⁶ 1883-ban az oktató honvédtisztek létszámát 25 főben állapították meg: 12-en a hadapródiskolában (tényleges állományú tisztképző tanfolyam), heten a tartalékos tisztképző tanfolyamon, hatan (közülük négyen vezérkari tiszti minősítéssel) a felsőbb tiszti tanfolyamon tanítottak.

A tanári karhoz tartozott még egy-egy vívómester-tornatanár, tornatanársegéd, úszómester és polgári tánctanár. Szükség esetén négy-öt polgári tanárt is alkalmazhattak. Az akadémia szervezete 1883 után az igazgatói törzsből (a gazdálkodási ügyeket felügyelő aligazgató, két kezelőtiszt, egy vagy több lelkész-hittanár, egy-egy segéd tiszt, ezredorvos, főorvos, könyvtáros, könyvtárossegéd, nyomdász és nyomdászsegéd),⁵⁷ a tanári karból és két – a képzés szolgálatára rendelt – legénységi különítményből (gyalogosztág és lovasosztág) állt. A növendékek az elméleti oktatásnál évfolyamonként két (A, B) osztályra tagolódtak, gyakorlati kiképzésnél

⁵⁵ Szervezeti szabályok 1883: 51–56.

⁵⁶ A hadapródiskolában Rónai Horváth Jenő 1885–1891 között volt a szolgálati szabályzat, a harcászat és a hadtörténelem tanára. Ezt megelőzően kilenc éven át rendszeresen publikált a *Ludovika Akadémia Közlönyében*. Tanári működése alatt három tankönyvet írt harcászatból és hadtörténelemből, a Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottságának előadója volt, 1888-ban pedig az MTA levelező tagjává választották. Hazai Samu 1889–1893 között tanította ugyanott a hadseregszervezet és a harcászat című tárgyat. A tanári megbízatása előtti hat évben több írása jelent meg a *Ludovika Akadémia Közlönyében*, amelynek szerkesztője volt tanári feladatainak ellátása mellett. Akadémiai négy tanéve alatt egyik tisztársával együtt Von Clausewitz *A háborúról* című könyvének első részét fordította és kommentálta, egy másik tisztársával pedig a hadseregszervezetről írt tankönyvet. BALLA 2020: 26–30; 2023: 91–92.

⁵⁷ Szervezeti szabályok 1883: 67–69, 104–105. Négy bizottság is működött 1883 után a Ludovikán: tanári bizottság (kiképzési-nevelési ügyek), kezelői bizottság (gazdálkodási ügyek, az aligazgató elnökletével), pénztárbizottság (számviteli ügyek), valamint az étkezési bizottság (az étkezés szabályozása és felügyelete). BACHÓ 1930: 403–405.

pedig évfolyamonként egy-egy századra. A tartalékos tiszti tanfolyam hallgatói is egy századot alkottak.

Az akadémia igazgatójának tehermentesítésére 1888-ban a képzési formákat három osztályba, azokon belül alosztályokba sorolták. Az I. osztályba a hadapródiskola, valamint a felsőbb tiszti tanfolyam és a törzstiszti tanfolyam tartozott az aligazgató alatt, a II. osztályba került az egyéves önkéntesek tanfolyama és a tartalékos tiszti tanfolyam, valamint a gyalogosztág, élén a legidősebb akadémiai tanár, egyben a tartalékos tiszti tanfolyam vezetője állt, a III. osztályt pedig a Honvéd Központi Lovasiskola és a lovasosztág alkotta, a lovasiskola parancsnokának vezetésével.⁵⁸

Az 1890. évi XXIII. törvény több ponton átalakította a Ludovika Akadémiát. Az igazgatóból parancsnok, az aligazgatóból parancsnokhelyettes lett, a felvehető növendékek számát pedig 60-ról 90-re emelték. A tartalékos tiszti tanfolyam, az egyéves önkéntesi tanfolyam és a Honvéd Központi Lovasiskola különvált az akadémia szervezetétől, de utóbbi helye változatlanul a Ludovika épületében maradt (Budapest, VIII. Üllői út 82.). Ezzel az addigi *tényleges állományú tisztképző tanfolyam* (a hadapródiskola) neve *tisztképző tanfolyamra* módosult.⁵⁹ A három tanfolyam leválasztásával a Ludovika Akadémia 1888-ban bevezetett három osztályból álló és több képzési formát nyújtó struktúrája leegyszerűsödött, ami lehetőséget adott arra, hogy a tanulmányi és szolgálati ügyek vezetését a parancsnok kezében központosítsák. Ezt úgy oldották meg, hogy 1895-ben megszüntették a parancsnokhelyettesi állást, ezután a gazdasági főnök vezette a funkcionális tevékenységeket (gazdálkodás és adminisztráció), valamint zászlóaljparancsnokként a gyakorlati kiképzést. Ugyancsak 1895-től a növendékek századba sorolása is változott: az első három évfolyam alkotott egy-egy századot, a negyedéveseket ezekhez vagy a lovasosztághoz osztották be tisztes (örvezetői, tizedesi, szakaszvezetői) feladatok ellátására.⁶⁰

A Ludovika Akadémia átszervezése, majd a hadapródiskolások létszámának 1890-es növelése miatt új épületekre lett szükség az 1883 utáni évtizedben. 1886-ban emelték a főépület melletti – Kauser József által tervezett – szárnyépületet, ahová a különböző tanfolyamok hallgatóit helyezték el, 1890-től a hadapródiskola IV. évfolyamát is. Az I–III. évfolyam maradt a Főépületben. 1887 után a Honvéd Központi Lovasiskola számára az addig huszárlaktanyaként használt Üllői úti melléképületet átalakították, és az Orczy-kert nyugati részén létrehoztak két új lovardát, valamint

⁵⁸ BACHÓ 1930: 403–406.

⁵⁹ SCHMIDTKÓ 1890: 952.

⁶⁰ BACHÓ 1930: 406–407.

egy ugratókertet is. 1892 és 1894 között építették a különálló vívótermet, ahová a Főépületből áthelyezték a vívó- és tornahelyiséget.⁶¹

A LUDOVIKA AKADÉMIA
MINT FELSŐFOKÚ TANINTÉZMÉNY (1898–1918)

A katonai vezetés az 1890-es évek derekán úgy ítélte meg, hogy a hadapródiskola és a tiszti tanfolyamok nem képesek elegendő tényleges állományú honvédtisztet kibocsátani. Ez felvetette a tisztképzés átszervezésének kérdését, összekapcsolva egy régi, tulajdonképpen már 1808-ban törvénybe foglalt igénnyel a Ludovika Akadémia és a bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémia egyenrangúsítására, vagyis arra, hogy a Ludovikán avatott tisztek a közös hadsereg csapatainál is elkezdhesék tiszti szolgálatukat.

A tisztképzés átalakításának koncepcióját Szurmay Sándor vezérkari százados⁶² dolgozta ki 1896-ban, ez szolgált az 1897. évi XXIII. törvény alapjául, amely a (középfokú) tisztképző tanfolyamok helyett az akadémiai szintű képzés megszervezését, egyszersmind a soproni honvéd főreáliskola, valamint a nagyváradi és pécsi hadapródiskola felállítását rendelte el. A főreáliskolából három évfolyam elvégzése után (tehát akár 17 évesen is) lehetett az akadémiára átlépni. Az átszervezéssel az előzőekben említett Von Wurmb-féle oktatási rendszer négy eleméből (alreáliskola – főreáliskola – hadapródiskola – akadémia) immár háromnak létrehozták a honvédségi megfelelőjét. A törvény értelmében a Ludovika Akadémián felavatott tisztek és a hadapródiskolákban végzetek beoszthatók voltak a közös hadsereghez is. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy változatlanul sok magyarországi születésű, részben magyar ajkú személy a Lajtán túli tisztképző intézményeket választotta, 1900 és 1918 között 1272-en, ezen belül pedig a ludovikás képzéssel egyenrangú

⁶¹ BACHÓ 1930: 449–452; Építkezések a Ludoviceumban (1892). *Pesti Hírlap*, 14(181), 6. 1884 és 1895 között alakították ki az Orczy-kertben az uszodát, valamint a sportpályát és a jégpályát is, 1885-ben az Orczy-kertet végleg lezárták, és közpark jellege megszűnt.

⁶² Szurmay Sándor (1860–1945) 1890–1900 között rövidebb megszakításokkal a Honvédelmi Minisztérium tisztképzéssel is foglalkozó 1. osztályán teljesített szolgálatot századosi, majd őrnagyi rendfokozatban.

bécsújhelyi katonai akadémiát 859-en.⁶³ A Ludovika Akadémia tényleges akadémivá szervezése a magyar felsőoktatási intézményrendszer bővülését is jelentette.⁶⁴

Az akadémiai szintű képzés bevezetése a felvételi rendszerben nem hozott különösebb változást, a legfontosabb eltérés felvételi életkorban volt, ezentúl 17–20 éves fiatal emberek jelentkezhetek. A felvételi vizsgák anyaga kevésbé módosult, a vizsgatárgyak közé került az ábrázoló mértan, és a kémia nagyobb hangsúlyt kapott. A Ludovikában minden évben – nemcsak katonai, hanem polgári középiskolákból is – száz hely állt rendelkezésre, míg a főreáliskolában ötven, a két hadapródiskolában pedig száz-száz. Az akadémiára belépő évfolyamok létszáma az 1898/1899-es és az 1904/1905-ös tanév között 45-ről 63-ra nőtt, tehát csak fokozatosan tudták feltölteni a százfős keretet. Ezt részben annak tudták be, hogy a Ludovikára előkészítő katonai főreáliskola csak 1901-től bocsátott ki végzősöket, így az akadémia első négy évfolyamába zömmel polgári középiskolákból jelentkeztek. Gondot jelentett, hogy a Ludovika Akadémia képzéséről 1900-ig nem volt elegendő a nyilvánosság tájékoztatása sem.⁶⁵ Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az első világháború kitörése előtti három évben csak egyszer érte el a felvett akadémikusok száma a százat (1911-ben 85, 1912-ben 91, 1913-ban 100).⁶⁶

1898 után a Ludovikán három évig két intézmény működött egymás mellett párhuzamosan: az újonnan létrehozott akadémia egy, két, majd három évfolyammal, valamint a korábbi rendszerű hadapródiskola, amíg az oda 1897-ben felvettek 1901-ben be nem fejezték tanulmányaikat. 1898-ban átalakították a Ludovika Akadémián 1872, illetve 1883 óta tartott tanfolyamokat is. Közös parancsnokságba vonták össze a felsőbb tiszti tanfolyamot és a törzstiszti tanfolyamot (utóbbi neve 1908-ban *tájékoztató tanfolyamra* változott), mindkettő ezután a Honvéd Főparancsnokság alá tartozott, de továbbra is a Ludovika Akadémia épületében kapott helyet,⁶⁷ hasonlóan az 1890-ben a honvéd lovassági felügyelő alá rendelt Honvéd Központi Lovasiskolához.

⁶³ SZÖGI 2009: 21–24. Az 1900 és 1918 között osztrák katonai akadémiára felvett 1272 magyarországi illetőségű tisztjelöltből 535 tekinthető magyar anyanyelvűnek, illetve magyar nemzetiségűnek.

⁶⁴ A 19. század utolsó éveiben Magyarországon – a lelkészképző intézeteket nem számítva – 21, a Ludovikával együtt 22 felsőfokú tanintézmény volt. (A Ludovika akadémivá alakítása előtt: két tudományegyetem, egy műszaki egyetem, tíz jogakadémia, öt gazdasági és három művészeti akadémia.)

⁶⁵ BACHÓ 1930: 597–598; MIKLÓS 2006: 181.

⁶⁶ HL HFP 1945/1911. eln. Jelentés a m. kir. honvéd Ludovika Akadémiáról. Az 1910/11. tanévről; HL LA 306. kötet. Tanári főértekezleti jegyzőkönyv 1908–1917. 1913. február 22., 1914. február 24.

⁶⁷ A Ludovika Akadémiáról való leválasztás ellenére az 1900/1901-es tanévben a felsőbb tiszti tanfolyamon oktató hat tiszt felét az akadémiáról osztották be. *Budapesti czim- és lakásjegyzék*, 12 [1901], 228–229.

A Ludovikán tehát az 1901/1902-es tanévtől kezdve már nem a 14–18 év közötti *növendékek* négyéves neveléséről volt szó, hanem középfokú iskolát végzett 17–22 év közötti *akadémikusok* – a korábbinál magasabb szintű – hároméves képzéséről. A Ludovika Akadémia 1898. évi tanterve meg is fogalmazta a célt: a Magyar Királyi Honvédség akkori két fegyverneméhez (gyalogság és lovasság) elméletileg magasabb képzettségű és gyakorlatban használható tisztek kibocsátása, akiket a sikeresen elvégzett három tanév után – tanulmányi eredményeiktől függően – hadnagyi vagy hadapródtiszt-helyettesi rendfokozatban avattak, az avatásra – ahogy 1887-től ez szokássá vált – minden évben augusztus 18-án, az akadémia parkjában került sor.⁶⁸

A tananyagot az új, magasabb, akadémiai szintnek megfelelően átszervezték. Ez az általános műveltségi, „középiszkolai” tárgyak, valamint a katonai gyakorlatok és testnevelés arányának csökkenését jelentette, a másik oldalon pedig a katonai szakelméleti tudás súlyának emelését. A tantervben – részben a tanítási órákon kívül – megmaradt azonban a tisztjelöltek civil szocializációjához szükséges ismeretek, készségek, műveltségi elemek oktatása is.⁶⁹ A Ludovika Akadémia tanterve a következő volt:⁷⁰

- elméleti és grafikai tárgyak
 - általános műveltségi tárgyak, a legtöbbször a katonai vonatkozások kiemelésével (magyar nyelv és katonai írány, német nyelv, horvát nyelv, francia nyelv, földrajz, mennyiségtan, ábrázoló mértan, földmértan, természettan, jogi ismeretek, szabadkézi rajz, művészettörténet);
 - katonai tárgyak (katonai közigazgatás, lóismeretek, egészségápolás és egészségügyi szolgálat, egyetemes hadtörténelem, hadseregszervezet, fegyvertan, tereptan terepfelvéttel és terepábrázolással, harcászat, erődítészet és várharc, utászszolgálat, szolgálati szabályzat, gyakorlati szabályzat);
- katonai gyakorlat (gyakorlat és kiképzés a csapat szolgálatban);
- testgyakorlat (torna, vívás, lovaglás);
- különös ismeretek, a tanórákon kívül (zene, ének, tánc- és illemtan).

A tanév szeptember 21-től a következő év augusztus 18-ig tartott. A korábbi időszakhoz hasonlóan a képzés elméleti időszakra (szeptember 21. – június 30.) és gyakorlati időszakra (július 1. – augusztus 17.) tagolódott. Az elméleti időszakot téli (szeptember 21. – március vége) és nyári (április első hétfője – június 30.) félévre osztották. A tanítási napokon a délelőtt elméleti előadások, a délután pedig részben elméleti

⁶⁸ Ludovika Akadémia: 6–7, 23, 33–34.

⁶⁹ MIKLÓS 2004a: 54.

⁷⁰ Szervi határozványok 1898: 2. sz. mell. 32.; Ludovika Akadémia: 15–21; Tanterv 1898.

órák, részben gyakorlatiasabb foglalkozások, illetve önálló tanulás („ismétlés”) között oszlott meg.⁷¹

A Ludovika Akadémia élén tábornok vagy ezredes rendfokozatú parancsnok állt, akit az uralkodó nevezett ki. A tanárokat a honvédtisztek közül a honvédelmi miniszter nevezte ki, a tanári karban nem tényleges szolgálatban álló tiszteket és polgári személyeket csak kivételesen alkalmaztak.⁷²

1898-ban az akadémia személyi állománya két részből, akadémikusokból és személyzetből állt. Szolgálatvezetési és pedagógiai szempontból az akadémikusok félzászlóaljat, a kezelőszemélyzet, a tanári és nevelőszemélyzet, valamint a házi és lovardaszemélyzet pedig törzsosztágot alkotott. A három évfolyam száz-száz akadémikusból állt, kezdetben mindegyik évfolyam két, 1908-tól három – római számmal és betűvel jelölt – osztályra tagolódott (I/a–III/c). A katonai szolgálatban az „a” betűvel jelzett osztályok az első, a „b” betűvel jellettek a második, a „c” betűvel jellettek pedig a harmadik akadémikusszázadot alkották. A két századból állt fel az akadémikus félzászlóalj, 1908-tól a három századból a zászlóalj.

A tisztjelöltek nevelését és katonai kiképzését közvetlenül a tanárok közül kinevezett századparancsnokok vezették, munkájukat a hat, később kilenc osztály mellé beosztott egy-egy osztálytiszttel a nevelői munkában, az oktató tisztek pedig a katonai és szolgálati kiképzésnél segítették.

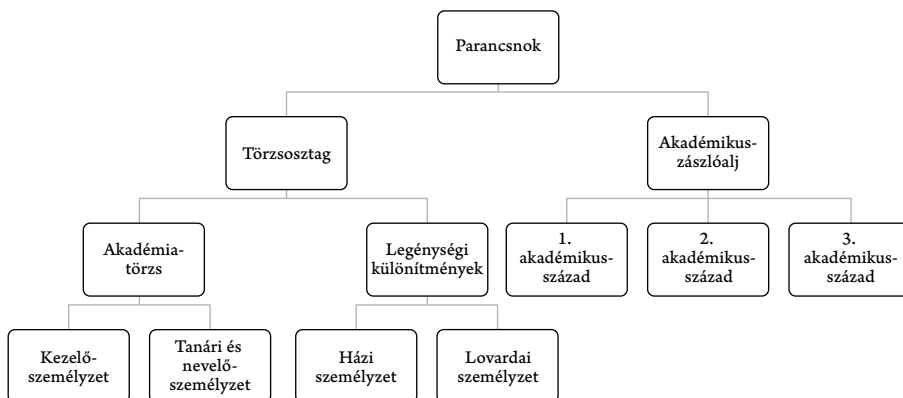
A személyzet (törzsosztág) három egységre tagolódott:

- ♦ kezelőszemélyzet (három fő tiszttel és egy kezelőtiszttel);
- ♦ tanári és nevelőszemélyzet (25 tanár, valamint egy-egy törzsorvos, egyházi tanár, hadbíró, ezredorvos és állatorvos, utóbbi négyet megbízták egy-egy tárgy oktatásával is);
- ♦ házi és lovardaszemélyzet (207 fő általános házi és irodaszolgálatra beosztott legénység állományú személy, intézeti szolgálta és altiszt).

A kezelőszemélyzet a gazdasági hivatallal, valamint a tanári és nevelőszemélyzet jelentette az akadémia törzset, a házi és lovardaszemélyzet pedig a törzslégénységi különítményt és a lovardakülönítményt.

⁷¹ Ludovika Akadémia: 14, 29. Az 1913/1914-es tanév nyári félévében hétfő, szerda és péntek délután került sor a gyakorlati és csapatszolgálati kiképzésre, kedd, csütörtök és szombat délután pedig elméleti órákat, sportfoglalkozásokat (vívás, torna, lovaglás, úszás) tartottak, és ekkor volt idő az önálló tanulásra, vö. M. kir. honvéd Ludovika Akadémia. Napi- és tanórarend a nyári időszakra 1913/1914. évi elméleti időszak nyári félévére (április–június). HL HFP 2603/1914. fp.

⁷² SZURMAY 1898: 109.

1. ábra. A Ludovika Akadémia szervezete 1908–1914 között

Forrás: a szerző szerkesztése

A tanári alkalmazásra pályázni lehetett, ennek feltétele a megfelelő katonai szaktanfolyamok vagy egyetemi tanulmányok elvégzése, a csapatszolgálatban kapott kitűnő minősítés, a hadapródiskolai gyakorlat, az elismert szakirodalmi munkásság, 1907-től a középiskolai tanári képesítés megszerzése volt. Az elméleti tárgyakat előadó tanárokat legalább hat évig (1907-től a fontosabb tantárgyaknál legalább öt, a többinél legalább három évig) alkalmazták, az akadémikusok mellé beosztott századparancsnokokat legalább három évig, a kiképzéssel megbízott tiszteket pedig legfeljebb hat évig.⁷³ 1908-ra a rendes tanárként alkalmazott tanárok létszáma 25-ről 37-re nőtt.⁷⁴ A korábbi időszakhoz hasonlóan továbbra is elvárták a ludovikás tanároktól a hadtudomány művelését, a katonai szakirodalom gazdagítását.

A képzés éves költsége 1918-ig – a középosztály jövedelmi viszonyaihoz mérten igen magas – 1600 koronás (800 forint) ellátási díjból és 28 koronás (14 forint) tandíjból állt.⁷⁵ Ennek megfelelően az akadémikusok kétharmada-háromnegyede nem fizetett a képzésért, annak költségét az állam vagy erre a célra létrehozott alapítványok állták. Az 1897. évi XXIII. törvény rendelkezése szerint a százfős évfolyam negyedét, 25 akadémikust államköltségen kellett képezni. Az 1902/1903-as tanévben 32 akadémikus tanulhatott alapítványi támogatással.⁷⁶ Az 1903/1904-es tanévben 99 akadémikusból csak 6 fizette a teljes költséget, 11 annak felét, 36-an

⁷³ Szervi határozványok 1898; Szervi határozványok 1907.

⁷⁴ *Budapesti cím- és lakásjegyzék*, 19 [1908], 228–229.

⁷⁵ A 19–20. század fordulóján például a vármegyei és városi közigazgatásban vagy a MÁV központjában dolgozó tisztviselők átlagos éves jövedelme 3000–3500 korona között mozgott.

⁷⁶ *Hivatalos Közlöny*, 10(8) [1902], 183–187.

alapítványi támogatással, 46-an pedig az államkincstár költségén tanultak.⁷⁷ Mind a négy kategóriánál a szállásról, az ételmezésről, a ruházatról és a taneszközökről a kincstár gondoskodott.⁷⁸

A tantervet 1902-ben kisebb mértékben változtatták meg,⁷⁹ 1908-ban viszont lényeges pontokon alakították át. A Schnetzer Ferenc⁸⁰ vezérkari őrnagy nevéhez köthető – a hadapródiskolai és katonai főreáliskolai képzést is érintő – reformok a Ludovika Akadémián oktatott tantárgyakat négy csoportba osztották, és a csoportok élére tanulmányvezetőket neveztek ki, akik az oktatási elvek egységes alkalmazásáért és a tantárgyak tartalmi összefüggéseinek érvényre juttatásáért feleltek.⁸¹ A tanulmányi csoportok a következők voltak:⁸²

1. gyakorlatiasabb, a kiképzéssel szorosabban összefüggő katonai tárgyak;⁸³
2. elméleti jellegű katonai tárgyak;⁸⁴
3. nyelvek;⁸⁵
4. általános közműveltségi tárgyak.⁸⁶

Az 1. csoportba tartozó tárgyak óraszámát csökkent, a 2. csoportba tartozóké pedig emelkedett, a két csoporté együtt az óraszám körülbelül 80%-át tette ki.⁸⁷ Kimaradtak a tantervből az úgynevezett középiskolai tárgyak (magyar nyelv és irodalom, menyiségktan és szabadkézi rajz), a mértan anyagát a katonai terepfelvétel és az újonnan bevezetett műszaki rajzolás tantárgyába osztották el. További új tantárgyként jelent meg a 4. tanulmányi csoportban az általános hivatás és álláskö(ve)telmek (vagyis

⁷⁷ HL LA 350. kötet. Osztályozási jegyzék 1903/1904.

⁷⁸ Ludovika Akadémia: 7, 34–37.

⁷⁹ Az erődépítéset és a várharc óraszámát növelt, a német nyelvé, valamint az egészségügyi szolgálaté és az egészségápolásé pedig csökkent. MIKLÓS 2004a: 54.

⁸⁰ Schnetzer Ferenc (1867–1944) 1901 és 1905 között a Ludovikán harcászatot és hadseregszervezést tanított, 1907 és 1911 között pedig a Honvédelmi Minisztérium tanulmányi ügyekkel foglalkozó 11. osztályát vezette őrnagy, majd alezredesi rendfokozatban.

⁸¹ HL HFP 712/1908. eln.

⁸² SCHNETZER 1908: 1335–1336; MIKLÓS 2004a: 55–56; TAKÁCS 2017: 11.

⁸³ Szolgálati szabályzat, gyakorlati kiképzés, fegyver- és lövőtámasztás, katonai ügyiratkezelés, katonai közigazgatás, egészségügyi ismeretek, vívás és torna, lovaglás, lovakkal kapcsolatos ismeretek.

⁸⁴ Harcászati, hadseregszervezés, hadtörténelem, fegyvertan, katonai földrajz, utászolgálat, erődítés és várharc, tereptan, műszaki rajz, technológia.

⁸⁵ Német, francia és a horvát-szlavónországi akadémikusoknak horvát.

⁸⁶ Jogi és államtudományi ismeretek, általános hivatás és álláskövetelmek. A pedagógia tantárgy néhány év múlva kikerült a tanrendből, vö. M. kir. honvéd Ludovika Akadémia. Napi- és tanórarend a nyári időszakra 1913/1914. évi elméleti időszak nyári félévére (április–június). HL HFP 2603/1914. fp.

⁸⁷ MIKLÓS 2004a: 55–56.

a honvédtiszti hivatáshoz és státushoz kapcsolódó jogok és kötelezettségek ismerete) és – a csapatszolgálat ellátásához szükséges alapelveket ismertető – pedagógia.⁸⁸ A jogi és államtudományi ismeretek addigi óraszámát kétszeresére emelték és anyagát bővítették nemzetgazdaságtani és pénzügytani ismeretekkel.⁸⁹ Utóbbi három tárgynak a – tanrenden kívüli – művészettörténettel⁹⁰ együtt az akadémikusok nevelésében és szocializációjában szántak szerepet.

Schnetzer figyelme a tantárgyak mellett kiterjedt a tanárok megfelelő kiválasztására is. Javaslatában szerepelt, hogy a katonai tanintézetekben – nemcsak a Ludovika Akadémián, hanem a főreáliskolában és a két hadapródiskolában is – az 1. csoportba tartozó tárgyak tanárait a csapatszolgálatban kitűnt tiszték közül válogassák; a 2. csoportba tartozóknál a vezérkari képzést jelentő hadiiskolát vagy felsőbb tiszti tanfolyamokat végzett tisztékkel számoljanak; a 3. és a 4. csoportnál pedig az átlagosnál magasabb műveltség legyen a szempont.⁹¹ Szintén az oktatómunka színvonalának emelésére törekedett azzal a módosítással, hogy a tanárok az 1. és 2. tanulmányi csoport esetében négy, a 3. és 4. csoport esetében nyolc évig folyamatosan tanítsanak az akadémián, a nyelveket tanító tisztet pedig támogassák a budapesti egyetemek megfelelő óráinak látogatásában.⁹²

A katonai oktatási rendszer, benne a középfokú tanintézetek – a polgári középiskolák szintjének elérését célzó – megújításának részét képezte a katonatanári utánpótlás fejlesztése. Ennek érdekében a Ludovika Akadémia is részt vett honvédségi tanárképzésben. 1909-ben pedagógiai tanfolyamot szerveztek 40 tanárjelölt honvédtiszt számára. A két hónapos nyári tanfolyam tanárait a honvédelmi miniszter

⁸⁸ A pedagógia tantárgy néhány év múlva kikerült a tanrendből, vö. M. kir. honvéd Ludovika Akadémia. Napi- és tanórarend a nyári időszakra 1913/1914. évi elméleti időszak nyári félévére (április–június). HL HFP 2603/1914. fp.

⁸⁹ Az 1911/1912-es tanévben a jogi és államtudományi ismereteken belül oktatott nemzetgazdaságtanhoz kapcsolódott a szocializmusról szóló előadás is. HL LA 306. kötet. Tanári főértekezleti jegyzőkönyv 1908–1917. 1911. szeptember 28.

⁹⁰ A tanrenden kívüli antik művészettörténetet az 1908/1909-es tanévben Láng Nándor (1871–1952), az ókori görög régészet és a klasszika filológia professzora tartotta. BACHÓ 1930: 971. Láng ekkor a budapesti egyetem magántanára, 1914-től a debreceni egyetem tanszékvezető rendes nyilvános egyetemi tanára volt, 1911-től a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották.

⁹¹ Schnetzer azt tartotta ideálisnak, ha a 3. és a 4. csoportba tanári állásra pályázók legalább a középiskolai tananyagot jelentő tudásukról egy katonai és polgári tanárokból álló bizottság előtt számot adtak.

⁹² SCHNETZER 1908: 1336–1337, 1342.

nevezte ki, szakmai vezetője egy egyetemi tanár volt.⁹³ A tanárjelöltek egy része gyakorlati idejét a Ludovika Akadémián töltötte.

Az akadémiai képzés korszerűsítése nemcsak szervezési és személyzeti elemekből állt, hanem kiterjedt a tananyagok, tankönyvek tartalmára és terjedelmére is. Elsősorban azt kívánták meg, hogy az akadémikusok a logikai rendszert és az összefüggéseket lássák, ne pusztán lexikális tudást szerezzenek. Hangsúlyt helyeztek az oktatáshoz és az önképzéshez nélkülözhetetlen könyvtárak, gyűjtemények, szeptárak fejlesztésére. A magasabb, felsőoktatási szintnek megfelelően a tanórákon, foglalkozásokon kívüli időben a kötelezően előírt ismétlés helyére a szabad foglalkozás lépett, ezzel az akadémikusokat nagyobb önállóságra és szabad idejükkel való gazdálkodásra nevelve.⁹⁴ Az 1906-ban javasolt és bevezetett intézkedések – ki nem mondott céllal – a felsőoktatási intézmény jellegét kívánták erősíteni. A Schnetzer-féle reformok folytatását jelentette, hogy 1914-ben megteremtették a honvéd nevelő- és képzőintézetekben, így a Ludovika Akadémián is a tartós, tehát három-öt évnél hosszabb tanári alkalmazás feltételeit, ez az oktatás színvonalának emelését segítette.⁹⁵

A világháború előtti utolsó lényeges változást a képzési portfólió bővítése hozta.⁹⁶ Az 1912. évi XXXI. törvény 12. §-a rendelkezett a honvéd tüzérség felállításáról, ezt 1913. március 1-ig hajtották végre.⁹⁷ A tüzértiszti utánpótlás a Ludovika Akadémia feladata lett, és az 1912/1913-as tanévben megindult a képzés. A jelentkezőknek elsősorban kémiából, matematikából és német nyelvből kellett jó eredményeket elérniük. A tüzér fegyvernemhez felvett 40 akadémikus az évfolyam „c” osztályát alkotta, őket külön századba osztották be, a tervek szerint az 1914/1915-ös tanévtől kezdve a három évfolyam „c” osztálya tisztán tüzér akadémikusokból álló századot alkotott volna az akadémikus-zászlóaljban belül. A szükséges tanszemélyzetet az 1913. május 1-ig a közös hadseregből átvett nyolc tüzértisztből hozták létre.

⁹³ A M. Kir. Kormány 1909. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv (1910). Budapest: Athenaeum, 214–215. 1914-ben a pedagógiai tanfolyam szakmai vezetője Fináczy Ernő egyetemi tanár volt, a többi eladó: Alexander Bernát, Liebermann Leó, Weszely Ödön, Tóth-Szabó Pál, Heller Farkas egyetemi tanárok, valamint Thótt Gábor és Röder Vilmos vezérkari tisztek. *Budapesti Hírlap*, 34(107) [1914], 10.

⁹⁴ SCHNETZER 1908: 1340–1343.

⁹⁵ BACHÓ 1930: 611–614.

⁹⁶ 1908-ban készült egy koncepció a nagyváradi hadapródiskola műszaki hadapródiskolává vagy második számú honvédtiszti akadémiaivá szervezésére tüzérségi és műszaki képzéssel, ez azonban nem valósult meg. BACHÓ 1930: 556–562.

⁹⁷ A honvéd tüzérség felállítását, illetve a tüzértisztképzést már 1905-ben elkezdték tervezni. BACHÓ 1930: 537–539.

A tanterv a mödlingi császári és királyi műszaki katonai akadémia tüzérsztályainak tantervével volt azonos.⁹⁸

A világháború kitörése a legtöbb ponton megváltoztatta a Ludovika Akadémia képzését. Az akadémiaira beosztott tisztek nagy része visszatért csapatához, pótlásukra több tanár foglalkozású tartalékos és népfelkelőt vezényeltek, de az akadémiai tanárok száma így is kevesebb lett a korábnál. Nehézséget okozott, hogy a Ludovika egyik melléképületét már 1914-ben tartalékkórházzá alakították, az akadémia lóállományát pedig 1915-ben a tartalékos tüzértiszti iskola is igénybe vette.⁹⁹ Az 1915/1916-os tanévben a pécsi és a nagyváradi hadapródiskola III. évfolyamát is a Ludovika Akadémián helyezték el.¹⁰⁰

A háborús veszteségek miatti tiszthiány szükségessé tette az 1912 és 1914 között felvett akadémikusok harctérre küldését képzésük félbeszakításával. Az 1911-ben felvett akadémikusok még befejezheték a III. évfolyamot, esetükben csak 18 nappal hamarabb, 1914. augusztus 1-én került sor az avatásra. 1914. október 15-én avatták tisztte a III. évfolyamot (kétéves képzés után), 1915. március 15-én a II. évfolyamot (másfél éves képzés után), majd 1915. augusztus 18-án az I. évfolyamot (egy éves képzés után).¹⁰¹ 1914 őszén a rövidítésnek megfelelően alakították át az elméleti képzést, a II. évfolyamra előrehozta olyan tárgyakat, amelyeket addig a III. évfolyamban tanítottak, az akadémikusok írásbeli feladatait csökkentették.¹⁰² 1914 októberében pótfelvételivel az 1914/1915-ös tanév I. évfolyamába – a már felvett 100 akadémikus mellé – 41 korábbi jelentkezőt vettek fel, betöltve részben az idő előtt, 1914. október 15-én avatott III. évfolyam helyét.¹⁰³ Az 1915/1916-os tanévben a képzési időt egy-, 1916–1918 között pedig kétévesre csökkentették.¹⁰⁴

1915 márciusában úgy tervezte a Honvédelmi Minisztérium, hogy a Ludovika Akadémiára a háború ideje alatt csak katonai nevelésből (főreáliskolából és

⁹⁸ KURUCZ 1913. A tüzértisztképzés bevezetésével szükség lett két lövegszínre, ezeket az Orczy-park északi részén építették fel.

⁹⁹ HL HFP 4215/1915. eln. 1914 őszén alakították ki 450 sebesült elhelyezésére alkalmas hadikórházat, lásd *Pesti Hírlap*, 36(231) [1914], 8. A kórházi részt a Ludovika Akadémia szárnyépületének déli felében alakították ki. HL LA Tanterv a m. kir. Ludovika Akadémia és Akadémiai Tanfolyam számára 1915–1917. 105. doboz.

¹⁰⁰ HL LA 1011/1915 sgt.; HL HFP 3183/1915. eln.

¹⁰¹ HL LA 843–846. kötet. Avatási lajstromok 1914. augusztus 1., 1914. október 15.; 1915. március 15., 1915. augusztus 18.; BACHÓ 1930: 563, 567, 631. Az 1915. augusztus 18-án felavatott tiszteket a pótestüknél végzett másfél-hét havi gyakorlati szolgálat után 1915 októberében vezényelték a frontra, lásd HL HFP 2582/1915. eln.

¹⁰² HL LA 306. kötet. Tanári főértekezleti jegyzőkönyv 1908–1917. 1914. október 4.

¹⁰³ HL LA 616/1914 Kt.; HLLA 306. kötet. Tanári főértekezleti jegyzőkönyv 1908–1917. 1915. február 25.

¹⁰⁴ HL LA 847., 849. kötet. Avatási lajstromok 1916. augusztus 18. és 1917/1918.

a hadapródiskolákból) vesznek fel tisztjelölteket. Végül a második világháborús tanévre csak a honvéd főreáliskolából vettek fel akadémikust, szám szerint 41-et, akik 1916. augusztus 18-án fejezték be tanulmányaikat.¹⁰⁵ A kizárólag katonai nevelést végzetekkel számoló akadémikus-utánpótlásra vonatkozó elképzelést rövidesen meg kellett változtatni, az egyre nagyobb hivatásos tiszti (főleg a hadnagyokat és főhadnagyokat sújtó) veszteségek miatt. 1915 októberében polgári nevelésből jelentkező, 17. életévüket betöltött ifjak számára hirdettek meg 120 helyet a Ludovikán. 1916. január 3-án végül 128, nagyjából VII. osztályos középiskolai tanulóval kezdték el az I. évfolyamot.¹⁰⁶ Erre azért volt szükség, mert 1915 folyamán a 18 éves korosztályt is behívták, így nem volt elég nagykorú jelentkező a Ludovikára. Ezzel összefüggésben az 1916. január 22-én kihirdetett 1916. évi VII. törvény a felvehető akadémikusok számát 100-ról 120-ra emelte.¹⁰⁷ Egy évvel később az államköltséges helyek számát is növelték 25-tel.¹⁰⁸ 1916 tavaszán így több képzési forma tartozott a Ludovikához: az akadémikusoknál egy évre összevont képzés (1. század, 41 fővel) és két évre összevont képzés (2. és 3. század, 128 fővel), valamint az említett negyedéves hadapródoké. A nagyobb létszámú évfolyamot 1916-ban négy, 1917-ben öt osztályba sorolták, a tüzértisztjelöltek előbb a „d”, később a „t” betűvel jelzettbe kerültek.¹⁰⁹

1915 decemberében egy harmadik, 1916 szeptemberében induló, akadémiai tanfolyamnak nevezett képzési formát is bevezettek. Ide az 1914-ben és 1915-ben egyéves önkéntesként besorozott 17-18 évesek jelentkezhetek, legalább 12 hetes harctéri szolgálat után. Az egy évig tartó, a Ludovika Akadémia rendes képzés szerinti III. évfolyamának megfelelő tanfolyamot 120-an végezték el, akiket három

¹⁰⁵ *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 42(25) [1915], 151–152; HL LA 306. kötet. Tanári főértekezleti jegyzőkönyv 1908–1917. 1916. április 12. és június 20.; HL HFP 3409/1915 eln. Ludovika Akadémia parancsnokság. Napi és tanórarend 1915. szeptember 7. A 41 akadémikus egyetlen osztályt alkotott az 1915/1916-os tanév őszi félévében.

¹⁰⁶ *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 42(85) [1915], 468–469; HL LA 621/1916 sgt. 130 akadémikust vettek fel 1915. december 20-án, közülük kettőt szülői kérésre néhány hónap után elbocsátottak.

¹⁰⁷ Az 1911–1913 között felvett évfolyamokból 1914. augusztus 1-én 76, 1914. október 15-én 85, 1915. március 15-én 96 főt avattak, vö. BACHÓ 1930: 942–946.

¹⁰⁸ BACHÓ 1930: 564, 567.

¹⁰⁹ Az 1915/1916-os tanévben a 128 fős I. évfolyam „a”–„d” osztályból állt, az 1917/1918-as tanév I. évfolyamában a 47 tüzér akadémikus a „t” osztályba került, a 100 gyalogos és lovas akadémikus pedig az „a”–„d” osztályba. 1917. december 13. HL LA 306. kötet. Tanári főértekezleti jegyzőkönyv 1908–1917. 1916. április 12. és 1917. december 13.

(„a”, „b” és „d”) osztályba soroltak.¹¹⁰ Ilyen tanfolyamot a császári és királyi katonai akadémiákon is indítottak.

1. táblázat. *A hivatásos tisztek képzése a Ludovika Akadémián az első világháború alatt*

Tanév és tanévkezdet	Képzési forma	Az avatás időpontja	Megjegyzés
1914/1915 (szeptember 21.)	A Ludovika Akadémia I. évfolyama	1915. augusztus 18.	A képzés egy év után megszakítva
	A Ludovika Akadémia II. évfolyama	1915. március 15.	A képzés másfél év után megszakítva
	A Ludovika Akadémia III. évfolyama	1914. október 15.	A képzés két év után megszakítva
1915/1916 (1915. szeptember 18. és 1916. január 3.)	A Ludovika Akadémia I–III. évfolyama	1916. augusztus 18.	Egyéves összevont képzés
	A pécsi és a nagyváradai hadapródiskola IV. évfolyama	1916. augusztus 18., zászlóssá avatás	A katonai középiskolai képzés utolsó évfolyama
	A Ludovika Akadémia I. évfolyama	1917. augusztus 18.	A kétéves (másfél éves) rövidített képzés első éve
1916/1917 (szeptember 1.)	A Ludovika Akadémia I. évfolyama	1918. augusztus 18.	A kétéves rövidített képzés első éve
	A Ludovika Akadémia II. évfolyama	1917. augusztus 18.	A kétéves rövidített képzés második éve
	Akadémiai tanfolyam	1917. augusztus 18.	Egyéves képzés
1917/1918 (szeptember 1.)	A Ludovika Akadémia I. évfolyama	1920. augusztus 20.	A kétéves rövidített, majd háromévesre emelt, 1919-ben félbeszakadt képzés első éve
	A Ludovika Akadémia II. évfolyama	1918. augusztus 18.	A kétéves rövidített képzés második éve
1918/1919 (szeptember 1.)	A Ludovika Akadémia I. évfolyama	1921. augusztus 20.	A kétéves rövidített, majd háromévesre emelt, 1919-ben félbeszakadt képzés első éve
	A Ludovika Akadémia II. évfolyama	1920. augusztus 20.	A kétéves rövidített, majd háromévesre emelt, 1919-ben félbeszakadt képzés második éve

Forrás: a szerző szerkesztése

¹¹⁰ *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 42(99) [1915], 554–555; *Hivatalos Közlöny*, 24(3) [1916], 25–26; BACHÓ 1930: 631, 947; *A M. Kir. Kormány 1915-1918. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv* [1924]. [Budapest.] 179–180; LGy. M. kir. honvéd Ludovika Akadémia parancsnokság. Napi- és tanórarend a nyári időszakra 1917. évi június hó végéig.

A világháború második évétől tehát az akadémiai tisztképzés egységessége is megszűnt a Ludovikán. Az 1916/1917-es tanévben például az I. és a II. „rendes” akadémikus évfolyamhoz harmadikként csatlakozott az említett egyéves akadémiai tanfolyam.

Az 1915-ös megoldásoknak köszönhetően az 1916. január 3. – 1917. augusztus 18. közötti időszakban körülbelül 280 hadnagyot bocsátott ki a Ludovika, ez nagyjából pótolta az első három világháborús év „ludovikás” veszteségeit. (A világháború alatt összesen mintegy 360 Ludovikát végzett tiszt halt hősi halált.) Az 1917–1918-ban felvett akadémikusok nem kerültek a harctérre a világháború alatt.

A jelentősen felgyorsított képzés megkívánta a tananyag redukálását és átalakítását. A legfontosabbnak számító tantárgyakat is kisebb terjedelemben oktatták, az elméleti képzés rovására előtérbe került a háborús tapasztalatok átadása. Egyes – elsősorban az általános műveltséghez kapcsolódó – tárgyakat teljesen elhagytak, másokat (például az addig az elméleti időszakban sorra kerülő fegyvertant és gyakorlati kiképzést) beépítettek a gyakorlatok tananyagába.¹¹¹ Ugyanakkor új tárgyak kaptak helyet a tanrendben: harctéri szolgálat, összekötő szolgálat, géppuska- és közelharc, valamint mechanika.¹¹² A képzés színvonalát tovább rontotta, hogy a kevesebb tanár és a zsúfolt tanrend túlzott óraterhelést idézett elő.¹¹³ Az 1915/1916-os tanévben a gazdasági hivatalba osztott tartalékos tisztek és tiszthelyettesek is tartottak órákat.¹¹⁴

A háborús viszonyok miatt megváltozott tanulmányi rendhez igazodva a honvédelmi miniszter 1916. április 17-én módosította az akadémia szervezetét. A gyakorlati kiképzés eredményességéért is felelős zászlóaljparancsnok az akadémia parancsnok helyettese lett, a fokozott jelentőségű gyakorlati kiképzés vezetését tőle átvette az 1. tanulmányi csoport vezetője, aki így előjárója lett a csoportbeli, rangban fiatalabb tanároknak, a többi tanulmányi csoportba tartozó századparancsnokok és az évfolyamtisztek esetében pedig a gyakorlati kiképzés vonatkozásában.¹¹⁵

1914 után szünetelt a Ludovika Akadémia tanárképző tanfolyama, a meglévő – a Ludovika Akadémiától szervezetenként különálló, de a Ludovika épületeiben működő – tanfolyamok helyett és mellett újakat indítottak, így 1914 őszétől géppuska-tanfolyamokat, fél évig tartó lovassági és tüzérségi tartalékos tiszti iskolákat,¹¹⁶ később

¹¹¹ MIKLÓS 2004a: 56.

¹¹² LGY M. kir. honvéd Ludovika Akadémia parancsnokság. Napi- és tanórarend a nyári időszakra 1917. évi június hó végéig. LGY M. kir. honvéd Ludovika Akadémia parancsnokság 1. század. II. évfolyam B osztály Osztályozási értesítő az 1917/1918-as tanévre.

¹¹³ BACHÓ 1930: 568, 625–626, 630–631.

¹¹⁴ HL LA 1021/1915 sgt.

¹¹⁵ HL LA 655/1916. sgt.

¹¹⁶ HL LA 610/1914 Kt.; HL LA 619/1914 Kt.; HL LA 704/1914 Kt.; HL LA 1425/1915 sgt., 1490/1915 sgt., 1595/1915 sgt.; 989/1916. sgt. A két tiszti iskola pénzügyi-adminisztratív feladatait is a Ludovika Akadémia látta el. BACHÓ 1930: 631.

távírótanfolyamot, utoljára pedig az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása előtti hetekben, 1918. október elején propagandakurzust *Honvéd tanfolyam ellenséges áramlatok leküzdésére* címmel.¹¹⁷

A világháború alatt utoljára indított tanévet nem tudták már befejezni, az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását kísérő események 1918. november 1-től lehetetlenné tették a folyamatos és szisztematikus oktatómunkát, ezért az 1918/1919-es tanévet később elveszítettnek tekintették. 1919. április 12-én megszüntették a Ludovika Akadémiát, az új tisztképzési formákra ugyan születtek tervek, de ezek nem valósultak meg.¹¹⁸

2. táblázat. *Oktatási formák a Ludovika Akadémia szervezetében 1873 és 1914 között*

A tanfolyam megnevezése	1873– 1877	1877– 1883	1883– 1887	1887– 1890	1890– 1898	1898– 1901	1901– 1914
Általános tisztképző tanfolyam	X	X					
Előkészítő tanfolyam az általános tisztképző tanfolyamhoz	X	X					
Felsőbb tiszti tanfolyam	X	X	X	X	X	*	*
Törzstiszti/tájékoztató tanfolyam	X	X	*	*	*	*	*
Hivatásos tisztképző tanfolyam (hadapródiskola)			X	X	X	X	
Tartalékos tisztképző tanfolyam			X	X			
Az egyéves önkéntesek tartalékos tisztképző tanfolyama			*	*			
Lovastiszti tanfolyam (honvéd központi lovasiskola)				X	+	+	+
Honvédtiszti akadémia						X	X

Jelmagyarázat:

- X a Ludovika Akadémia keretén belül szervezett tanfolyam
- * a Ludovika Akadémiától részben függetlenül, a Ludovika és az Orczy-kert egyéb épületeiben szervezett tanfolyam
- + a Ludovika Akadémiától függetlenül, de a Ludovika és az Orczy-kert egyéb épületeiben szervezett tanfolyam

Forrás: a szerző szerkesztése

¹¹⁷ HL LA 704/1914 Kt.; *Kisközlöny a Rendeleti Közlönyhöz a Magyar Királyi Honvédség számára*, 2/119 (1918. október 5.), 2; BACHÓ 1930: 608.

¹¹⁸ BACHÓ 1930: 674, 678, 751.

3. táblázat. *A Ludovika Akadémia helye az Osztrák–Magyar Monarchia katonai oktatási rendszerében 1872 és 1914 között*

Oktatási szint	A fegyveres erő része	Évkör		
		1872–1883	1883–1898	1898–1914
Felsőfok	Cs. és k.	Mária Terézia Katonai Akadémia (Bécsújhely) Műszaki Katonai Akadémia (Bécs, majd Mödling) Hadtengerészeti Akadémia (Fiume)		
	M. kir. honv.	–		Ludovika Akadémia (Budapest)
Középfok	Cs. és k.	1 főreáliskola (Märisch Weisskirchen / Hranice / Morvaféhertemplom) 11 hadapródiskola (Pest, Innsbruck, Brünn–Königsfeld, Lemberg, Nagyszeben, Prága, Temesvár, Bécs, Liebenau bei Graz, Károlyváros, Märisch Weisskirchen / Hranice / Morvaféhertemplom)		Hadtengerészeti Akadémia (Fiume) 6 főreáliskola (Märisch Weisskirchen / Hranice / Morvaféhertemplom, Kismarton, Kassa, Krakkó, Marburg, Pozsony) 13 hadapródiskola (Pest, Innsbruck, Brünn–Königsfeld, Lemberg, Nagyszeben, Prága, Temesvár, Bécs, Liebenau bei Graz, Károlyváros, Märisch Weisskirchen / Hranice / Morvaféhertemplom, Traiskirchen, Pétervárad–Kamanc), Hainburg
	M. kir. honv.	–	1 hadapródiskola = Ludovika Akadémia (Budapest)	1 katonai főreáliskola (Sopron), 2 hadapródiskola (Pécs, Nagyvárad), az 1897-ben felvett hadapródiskolások kifutó három évfolyama 1901-ig = Ludovika Akadémia (Budapest)
Alapfok	Cs. és k.	4 alreáliskola (Kőszeg, St. Pölten, Marosvásárhely, Kassa–Strass)		6 alreáliskola (Kőszeg, St. Pölten, Marosvásárhely, Kassa, majd Strass, Fischau, Enns)
	M. kir. honv.	–		

Forrás: a szerző szerkesztése

AZ ADATTÁRHOZ FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Az adattár az 1883–1918 között indult hivatásos honvédtisztképző (vagyis a hadapródiskolai és akadémiai) évfolyamok hallgatóinak adatait tartalmazza, figyelmen kívül hagyva a Ludovika Akadémiához ebben az időszakban különböző módon kapcsolódó egyéb tanfolyamokat. Az adatgyűjtés alapjául a Ludovika Akadémia iratai szolgáltak,¹¹⁹ elsősorban az osztályozási jegyzékek (1883–1884, 1886–1906, 1908, 1912)¹²⁰ és az osztálylajstromok (1907, 1909–1911, 1913–1914, 1916–1918).¹²¹

¹¹⁹ Hadtörténeti Levéltár V. 6. (A hivatkozásokban alkalmazott rövidítése: HL LA.)

¹²⁰ Ezek egy-egy kötetben egy teljes évfolyam valamennyi hallgatójának adatait tartalmazzák. HL LA 328–330., 335–336., 338–356., 358. kötet.

¹²¹ Ezek egy-egy kötetben egy évfolyam egy osztálya hallgatóinak adatait tartalmazzák. HL LA 475–477., 493–495., 502–504., 511–513., 528–530., 537–539., 542–549., 557–560., 566. kötet.

Ezekre az adattárban a hivatkozás L betűvel, az első évfolyam kezdőévével, valamint a kötetekről készült fényképek sorszámaival történt. Egyik sorozat sem tekinthető teljesnek, az 1885-ben induló évfolyam adatai nem is maradtak fenn. Különösen csonkának tekinthető az első világháború alatt keletkezett akadémikusi nyilván-
tartás, néha egy teljes évfolyam (1915, 1916), néha egyes osztályok anyaga hiányzik. Ezért a kutatásba be kellett vonni egyéb forráscsoportokat, elsősorban a Ludovika Akadémia egyéb iratanyagát is. Ezek közül a legfontosabbak:¹²²

1. A Ludovika Akadémiáról 1930-ban kiadott, máig legrészletesebb monográfia füg-
gelékei (1885, 1918). A hivatkozásokban alkalmazott rövidítése: BACHÓ 1930.¹²³
2. Avatási lajstromok (1915–1918). A hivatkozásokban alkalmazott rövidítéseik:
Av. 1915/2, Av. 1916, Av. 1920, Av. 1921.¹²⁴
3. Beosztási javaslat az 1916. augusztus 18-án avatott évfolyamról (1915).
A hivatkozásokban alkalmazott rövidítése: Bj.¹²⁵
4. Osztálylajstromok (II/A, II/C, II/M, III/A, III/B) az 1919/1920-as tanév
másod- és harmadéves hallgatóiról (1917–1918). A hivatkozásokban alkal-
mazott rövidítéseik: Ol.¹²⁶
5. A Ludovika Akadémia parancsnokának 1914-ben, 1918-ban és 1919-ben kiadott
napi parancsai (1914, 1917–1918). A hivatkozásokban alkalmazott rövidítésük:
Np 1914, Np 1918, Np 1919.¹²⁷
6. Névlaajstrom az 1919. aug. 1-én bevonult akadémikusokról (1917–1918).
A hivatkozásokban alkalmazott rövidítése: Nl.¹²⁸
7. A cs. és kir. tiszti akadémiákról 1918. november 1. után átvett hallgatók adatlapjai
(1917–1918). A hivatkozásokban alkalmazott rövidítéseik: Mő, Tr és WR.¹²⁹

¹²² Zárójelben azok a tanévek, amelyek kezdő évfolyamainak adatait az adott forrás segítségével kellett kiegészíteni.

¹²³ BACHÓ 1930: 914–953, 985–988.

¹²⁴ HL LA 846–847., 1850–851. kötet. Ezek a lajstromok az 1915. augusztus 18-án, az 1916. augusztus 18-án, az 1920. augusztus 20-án és az 1921. augusztus 20-án avatott évfolyam hallgatóinak adatait tartalmazzák.

¹²⁵ HL LA 72/1915. Kt. Beosztási javaslat a II. évf. [sic!] akadémikusokról. 1916. március 18. Beosztási javaslat azon akadémikusokról, akik az 1915/16-os tanév befejeztével besorolásra jutottak. 1916. április 4.

¹²⁶ HL LA 572–579/a. kötet.

¹²⁷ HL LA 141–143. kötet. A napi parancsokban hirdették ki a Ludovika Akadémia személyi állomá-
nyára vonatkozó változásokat is, így az akadémikusok felvételét vagy elbocsátását. Az 1915–1917
közötti napi parancsok nem maradtak fenn.

¹²⁸ HL LA 873. kötet. A jegyzékbe felvették az 1919 augusztusában másod- és harmadévesnek tekin-
tett, tehát 1917-ben és 1918-ban felvett akadémikusokat is.

¹²⁹ HL V. 27. K. u. K. Technische Militärakademie in Mödling. Klassifikationslisten; HL V. 28. K. u. K.
Artilleriekadettenschule in Traiskirchen. Klassifikationslisten; HL V. 26. K. u. K. Theresianische
Militärakademie in Wiener-Neustadt. Klassifikationslisten.

Számos esetben külön mérlegelést igényelt a világháborús években indított, a megszokottól eltérő képzési formákra vonatkozó információk elkülönítése. Az 1917-ben és 1918-ban tanulmányaikat megkezdő, vagy 1918 novemberére és 1919 ősze között a Ludovika Akadémián folytató, a közös (császári és királyi) tisztképző intézetekből átvett hallgatók adatait számos esetben az 1919–1921-ben keletkezett különféle forrásokból lehetett megállapítani. Az 1914–1918 közötti évekre felhasználtuk a Ludovika Akadémia parancsnoki és segédtszti irataiban, valamint honvédségi rendeletekben, szükség esetén újságcikkekben, gyászjelentésekben¹³⁰ található, ludovikás hallgatókra vonatkozó adatokat is. A felhasznált forrásanyag töredékessége és sokfélesége, esetenkénti ellentmondásossága miatt így is csak megközelítően mondható teljesnek az adattár, előfordulhat, hogy abban egyes személyek vagy egyes tények hibásan szerepelnek.¹³¹

RÖVIDÍTÉSEK

ÁCS 2000a	Ács Tibor (2000): <i>A Magyar Hadi Főtanoda 1848–1849. évi története</i> . Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.
ÁCS 2000b	Ács Tibor (2000): A tudományegyetem hadi tanfolyama és a pesti egyetemi légió 1848–1849. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 113(3), 501–540.
ÁCS 2013	Ács Tibor (2013): A magyar katonai akadémia előtörténete. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 126(1), 73–102.
ASQUI–KECSKEMÉTHY 2013	ASQUI Jorge Kristóf – SIPOSNÉ DR. KECSKEMÉTHY Klára (2013): Az ismeretlen szendrői Geőcze István életútja (1836–1900). <i>Honvédségi Szemle</i> , 141(3), 43–48.
BACHÓ 1930	BACHÓ László szerk. (1930): <i>A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története</i> . Budapest: Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia.

¹³⁰ Gyászjelentések [é. n.]. (A hivatkozásokban: Gy.)

¹³¹ Két példa a problémákra. Számos esetben a származási helynél nem dönthető el, hogy a fogalom alatt a nyilvántartást készítő a születési vagy az illetőségi helyet értették-e. Az 1918/1919-es tanévből maradt fenn adat olyan akadémikusokról, akiket elbocsátottak, majd 1920-ban vagy 1921-ben tisztté avattak, azonban az átnézett iratokban nincs nyoma annak, hogy őket visszavették volna a Ludovikára.

- BALLA 2020 BALLA Tibor (2020): Rónai-Horváth Jenő császári és királyi altábornagy, a katonatudós. In FORGÁCS Márton – SALLAY Gergely Pál – ZÁVODI Szilvia (szerk.): *Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára*. Budapest: Hadtörténeti Múzeum, 25–32.
- BALLA 2023 BALLA Tibor (2023): A magyar királyi Honvédség Ludovika Akadémiát végzett irányítói, 1914–1918. II. rész. *Honvédségi Szemle*, 151(1), 91–111.
- BÉNYEI 1986 BÉNYEI Miklós (1986): A Ludovika Katonai Akadémia kérdése a reformkori országgyűléseken. *Hadtörténelmi Közlemények*, 33(2), 300–312.
- CSIKÁNY 2004 CSIKÁNY Tamás szerk. (2004): *A Magyar Honvédség 1848–1989. Egyetemi tankönyv I. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Egyetemi Kiadó.
- Gy Gyászjelentések [é. n.]. *Országos Széchényi Könyvtár*. Online: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648>
- HERMANN 2018 HERMANN Róbert (2018): Görgei Artúr. *Rubicon*, 29(1), 4–31.
- HL Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hadtörténelmi Levéltár.
- HFP HL I. 75. Honvéd Főparancsnokság iratai.
- HORVÁTH 1883 HORVÁTH Jenő (1883): A m. kir. honvédség kiképzetési és oktatásügyi viszonyai. *Ludovica Academia Közlönye*, 10, 243–268.
- KURUCZ 1913 KURUCZ Károly (1913): A tüzérséghez törekvő akadémikusok kiképzése a m. kir. honvéd Ludovika Akadémián. *Magyar Katonai Közlöny*, 6(12), 1145–1148.
- LA HL V. 6. Ludovika Akadémia iratai.
- LÁNER 1888 LÁNER Gyula (1888): *A m. kir. honvédségi Ludovika-Akadémia, különösen annak tényleges állománybeli tisztképző tanfolyama*. Budapest: Grill Károly.
- LGY Nemzeti Közzolgálati Egyetem. Ludovika Gyűjtemény.
- Ludovika Akadémia *M. Kir. Honvéd Ludovika Akademia* (1900). Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság.

- Ludovika Akadémia új szervezete A m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia új szervezete (1883). *Ludovica Academia Közlönye*, 10, 823–842.
- MARTINKÓ 1996 MARTINKÓ József (1996): Magyar közép fokú katonai nevelő és katonai képző intézmények 1874-től 1918-ig. In LENGYEL Ferenc – SZÁNTÓ Mihály (szerk.): *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története. A millicentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga*. Budapest: MSZH Nyomda, 81–92.
- MÉSZÁROS 2024 MÉSZÁROS Zoltán (2024): A Ludovika Akadémia Közlönyének első tíz éve (1873–1883). *Honvédségi Szemle*, 152(2), 74–85.
- MIKLÓS 2004a MIKLÓS Zoltán (2004a): A Ludovika Akadémia tananyaga. *Iskolakultúra*, 14(6–7), 47–69.
- MIKLÓS 2004b MIKLÓS Zoltán (2004b): *Katonatisztképzés a Ludovika Akadémián*. Budapest: Könyvpont Nyomda.
- MIKLÓS 2006 MIKLÓS Zoltán (2006): A Ludovika Akadémia bemeneti szabályozása, a felvétel rendje (1842–1944). *Neveléstörténet*, 3(1–2), 176–188.
- MIKLÓS 2007 MIKLÓS Zoltán (2007): Tanítás-tanulás a Ludovika Akadémián. *Neveléstörténet*, 4(1–2), 57–92.
- MIKLÓS 2009 MIKLÓS Zoltán (2009): Katonai nevelés és képzés az osztrák–magyar kiegyezéstől az első világháború végéig (1867–1918). *Honvédségi Szemle*, 63(4), 67–71.
- SCHMIDTKÓ 1890 Tisztképzés a m. kir. honvédségnél (1890). *Ludovica Academia Közlönye*, 17, 949–954.
- SCHNETZER 1908 [SCHNETZER Ferenc] (1908): A m. kir. honvéd nevelő- és képző-intézetekről. *Magyar Katonai Közlöny*, 1(12), 1334–1343.
- SZABÓ 1996 SZABÓ József János (1996): Tisztképzés az Osztrák–Magyar Monarchiában. In LENGYEL Ferenc – SZÁNTÓ Mihály (szerk.): *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története. A millicentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga*. Budapest: MSZH Nyomda, 69–80.
- Szervezeti szabályok 1883 *Szervezeti szabályok a m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia számára* (1883). A-39. Budapest: Légrády.

- Szervi határozványok 1898 Szervi határozványok a magy. kir. honvéd nevelő és képző intézetek számára. A-2aa. Rendeleti Közlöny a magyar kir. honvédség számára. Szabályrendeletek 25/11. (1898. március 9.).
- Szervi határozványok 1907 Szervi határozványok a magy. kir. honvéd nevelő és képző intézetek számára. A-2aa. Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára 34/19 (1907. június 27.).
- SZÖGI 2009 SZÖGI László (2009): Magyarok a császári-királyi tisztképzés rendszerében, magyar felsőoktatás a XIX. század elején. *Társadalom és Honvédelem*, 13(2), 17–24.
- SZURMAY 1898 SZURMAY Sándor (1898): *A honvédség fejlődésének története annak felállításától napjainkig 1868–1898*. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.
- TAKÁCS 2017 TAKÁCS Gyula (2017): Viharos idők bajai hadügyminisztere. 150 éve született Schnetzer Ferenc. *Bajai Honpolgár*, 28(10 [324]), 10–12.
- Tanterv 1895 *Tanterv a m. kir. honvédségi Ludovika-Akadémia számára. Az 1895–6. tanévre. Tervezet* (1895). Budapest: Pesti nyomda.
- Tanterv 1898 *Tanterv a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia számára. Tervezet* (1898). Budapest: Pallas.
- ZACHAR 1996 ZACHAR József (1996): Katonai képzés a császár (-királyi) hadseregben 1648–1848. In LENGYEL Ferenc – SZÁNTÓ Mihály (szerk.): *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története. A millicentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga*. Budapest: MSZH Nyomda, 40–51.